

W. F. WYATT, JR., *The Greek Prothetic Vowel*. published by the American Philological Association, Princeton, University 1972, pp. XVII + 120.

Американскиот класичен филолог Уилјам Уот овде го покренува стариот и долго третиран проблем за грчките протетски вокали, чие потекло претставува вистинска енигма во споредбената лингвистика. Искажани се различни мислења во врска со прашањето дали е тоа наследена појава од прединдоевропскиот, или иновација во некои од и.-е. јазици; дали е полн вокал, или вокализиран ларингал. Во секоја од различните теории има обиди протетските вокали да се третираат како фонолошка, фонотактичка или морфолошка појава. Спорадичноста и недоследноста во појавата на протетските вокали уште повеќе го отежнува проблемот. Протетските вокали не се јавуваат во сите и.-е. јазици, ами само во грчкиот, ерменскиот и албанскиот. Па и во грчкиот појавата е спорадична, зашто не сите зборови што почнуваат со ист консонант имаат протетски вокал (ἐλεύθερος покрај λέγω), а освен тоа има и недоследност кога во еден ист корен некои зборови се со, а некои без протеза (ἀλείφω покрај λίπος), дури и еден ист збор се јавува ту со протетски вокал, ту без него (ἐέλδομαι покрај ἔλδομαι).

Во првата глава (стр. 1—10), каде што ја истакнува комплицираноста на проблемот, авторот дава краток, критичен осврт на досегашните теории, а потоа го изнесува сумарно и своето становиште. Мету ние што ги сметаат протетските вокали за наследени, на прво место ги зема претставниците на ларингалната теорија. Benveniste и Kuryłowicz истакнаа хипотеза дека протетските вокали во грчкиот се од ларингали, што се потврдува од хетитскиот, на пр. *ḫḫim* лат. *ventus*, хет. *hwants* — *hu-wa-an-te-eš*; *ḫeša* (νύκτα/ς), скт. *vā-sati*, гот. *wisan*, хет. *hwistsi* и др. W. забележува дека хетитскиот навистина дава податоци во поткрепа на оваа теорија, но само во случаите кога зборот почнува со *w-*, а за другите случаи ларингалната теорија, според него, не може да даде сериозно аргументирано објаснение.

Од следбеник и заштитник на ларингалната теорија, W. постепено своите трудови сè повеќе ги управува против оваа теорија. Прикажуваната книга е една од последните негови атаки на ларингализмот. Иако сè уште допушта дека во прединдоевропскиот можело да има ларингали, сепак тој категорички застапува против оние лингвисти што ги сметаат ларингалите „лекарство за сè“. Тој укажува дека обидот да се откриваат ларингали таму каде што не им е местото, може само да пречи да се најде вистинско или барем подобро решение за одделни јазични појави.

При тоа критички се запира на теориите од Austin, Cowgill, Crossland, Никитина. W. наоѓа дека Cuny, којшто ја смета протезата за и.-е. појава, но не ја поврзува со ларингалите, дошол доста близу до откривањето на вистината со хипотезата за двата реда сонанти: емфатични R L M N W Y, пред кои во грчкиот се развиле протетски вокали и ненагласени r l m n w y кои се запазени како прости резонанти.

W. се приопштува кон претставниците што ги сметаат протетските вокали за иновација: на Lejeune, којшто смета дека протетските вокали се резултат на специјален фонетски развој, но по однос на условите при кои се појавуваат ваквите вокали W. се разликува од него, и на Schwyzer, којшто во протетските вокали претполага еден вид епентеза зад консонант како во некои германски дијалекти (на пр. *das ist recht*, изг. *dašt^hrecht*). W. допушта дека епентетски вокал може да се развие при вакви услови, но во грчкиот тука поскоро би се јавила консонатска асимилација.

Протетските вокали според W. се развиле во една определена епоха само во грчкиот, како резултат на чисто грчки фонолошки правила и тенденции и си поставува за цел да ги открие нив. Протетскиот вокал е од неопределен тембр (ə), се јавува само (но не секогаш) пред r, l, m, n, w, кога зад овие следи краток вокал во затворен слог од резонант или полувокал + консонант или консонант + резонант, одн. полувокал, т.е. RVRC > əRVRC или RVCR > əRVCR. Под резонант тој ги подразбира сонантите и полувокалите (r l m n y w).

Се согласува со констатацијата дека протезата редовно се јавува пред и.-е. *r, а никогаш пред *y. Проблематични ги смета случаите на протеза пред / m n w и затоа се запира најмногу на нив. Случаите на протетски вокал пред денгал (δ-δών, наспроти скт. *dant-*, лат. *dent-*), како и пред консонантските групи: *st* (ἀστήρ, лат. *stella*) и *khth* (ἐχθές покрај γθές) овде воопшто не ги третира.

Бидејќи смета дека протетскиот вокал е резултат на антиципирање на следната озвученост, тој посветува особено внимание на тоа од каков квалитет е вокалот зад R и што следува по него. Наоѓа дека само пред вокали од преден ред: *e, i, a* зад кои следи RC, одн. CR, може да се јави протетски вокал. Во случаите што почнуваат со *r појавата ја ограничува уште повеќе кога отквива дека зад *r* секогаш следи вокалот *e* + RC или звучен консонант или аспириран консонант. Илустрирајќи ги овие правила со примери, најмногу се задржува на случаите што излегуваат од нивните рамки.

Прво (гл. II, стр. 11—44) ги анализира општопримените случаи на протеза пред l m n w, цитирани, главно, од Швицер (*Gr. Gr.* I, 411—412) и Лежен (*Traité de phonétique grecque*, 127—128, 148). Од 35 анализирани примери наоѓа дека 26 наполно одговараат на правилата формулирани од него. Најмногу (18) има пред вокалот *e*, како ἀλείτης, ἀλείφω, ἀμείβω, ἀμέλω, ὀμείω, ὄνειδος, ἔεθνα < *ew-, ἐέλπομαι и др., само 4 пред *a*: ἐλαφρός, ἐλαχύς, ἀμαλδύων, *ἀμάργυμι, и 4 пред *i*: ὀλίγος, ὀμίχλη, εἴκοσι, дог. *Fixati*, εἴση, покрај ἴσος.

Потоа (гл. III, стр. 45—56), раководејќи се од Грчкиот етимолошки речник на Фрикс, разгледува уште 37 примери во кои се допуштани протетски вокали од други автори. Наоѓа дека само 6—7 од нив се сосема веројатни: ἐλεύσομαι, ὀλιβρόν ὀλισθάνω, ἀμέργω, ἀεθλος, αἶδα, ἄρω < *werd- и 6 помалу веројатни: Ἐλευσίς, ἀμέρω, ἀμεύσασθαи, ἄνευ, ἐνεγχεῖν, ἐνιπή.

Меѓу „очигледните исклучоци“ по однос на неговите правила (гл. IV, стр. 57—64) разгледува 15 други примери од типот на ἀπατάζω, λαπάσσω, ἄεσα, ἀέσκω, ἀσάμεν, скт. *visati* и др. од кои само во ἄημι допушта протеза развиена прво во форми со затворен слог, како прт. ἀέντες или ἄεισι < *awenti, 3. пл. инд. акт. през.

Посебно се запира на проблемот зошто не се развиени протетски вокали во сите случаи, каде што според неговите правила има услови за таква појава (гл. V, стр. 65—89). И овде тргнува од Грчкиот етимолошки речник на Фрикс. Прво ги исклучува зборовите со несигурна етимологија, како: λευρός, μείλιχος, μέλιον, κρίνη. . . и др. потоа зборовите што некогаш почнувале со sR, како: λείμαξ, μειδιάω, μέλδομαι — теза сосема противна на онаа од Никитина (Вопросы языкозн. 1962, 1, стр. 81—86), позајмените не и.-е. зборови, како: λείριον, μέσχος, κώδιον, δέρμα Hcsh. и подоцнешните аналогични образчувања од типот на μείζων, јон. μέζων според μέγας, νεκρός, покрај νέκυσ, νέκεις, νεκροί. Но сепак останува еден број од околу 70 примери, како λείβω, λείχω, λέχριος кои изгледа дека одат против неговите правила и нив ги анализира подробно.

На крајот (гл. VI, стр. 90—120) ги разгледува причините зошто се појавуваат протетски вокали и ги резимира резултатите од извршените анализи, претставувајќи го развојот со шеми. Според неговата теза прво се јавува обеззвучување и аспирирање на почетниот резонант, потоа дисимилиација на аспирираната поради тоа што често се содржи во зборот друг аспириран консонант и најпосле појава на протетски вокал. Заклучува дека протезата е сосема правилна лингвистичка појава во грчкиот, како резултат на тенденцијата за обеззвучување на почетниот резонант при определени околности.

Навистина еден голем број примери со протетски вокали наполно се вклопува во рамките на овие определувања, но мора да се признае дека бројот на исклучоците е уште поголем. Последниве бараат специјални објаснења. Проблем е што таму каде што се очекува протетски вокал според правилата, тој не се јавува; и обратно: таму каде што не се очекува, протетскиот вокал се јавува. Така на пр. λέχριος, νεκρός се без протеза, а при исти околности ἐλαφρός, ὀμίχλη, ἀεθλος се со протеза; λείβω, λείχω, λείπω, наспроти ἀλείτης, ἀλείφω, λευρός наспроти ἐλεύθερος, мик. *e-re-u-te-ro* и др. или ἀλέξω,

наспроти скт. *rakṣati* „брани“, ἀέξω, покрај αὔξω, αὐξάνω, наспроти скт. *vakṣayati* „расте“ и др.

За секој од овие примери авторот настојува да даде објаснение зошто не се развил протетски вокал во нив, одн. дали е вистински протетски вокал во сите случаи, каде што досега се претполагал таков. Објасненијата му се логични, но не секогаш убедливи. Според него презентската основа на λέιπω била секундарен развој, а наследена била аорисната основа *lik^w-, од која според неговото правило нема услови да се развие протетски вокал. Во ἀλέξω допушта корен *alek- и докажува (cf. *Indo-European a*, Philadelphia 1970) дека во скт. *rakṣati* било со изгубено нанагласено *a*.

Според неговото правило протеза не се јавува во отворен слог, а примерите ἐλαχύς, ὀλίγος, ἀμαλός и др. се токму со таков слог. Затоа авторот опширно разлага како можела да се јави протезата во овие случаи и наоѓа дека во ἐλαχύς е пренесена од компаративот ἐλάσσων < *elakhy- во ὀλίγος преку *leigyōn, сп. ὀλείζων, а ἀμαλός го смета за скратена форма од δάμαλος (!?). Последнава претпоставка е неверојатна затоа што ἀμαλός е хомерска форма, а δάμαλος (возможно од δαμάω) прв пат се јавува во хеленистичката епоха. Можеби ќе беше подобро овој збор да се припадеше кон групата на позајмени зборови во V глава, зашто според Etym. Magnum ἀμαλή·ή ἀπαλή·ή δὲ λέξις Μακεδόνων. Треба да се забележи дека и во македонскиот имало протетски вокали, cf. Hoffmann, *Die Makedonen*, p. 52. W. смета дека протетски вокали се развиле само во грчкиот јазик. Меѓутоа, оваа појава е позната во неколку и.-е., па дури и не и.-е. (семитски, турки) јазници (cf. Grammont, *Traité de phonétique*, 360 s.); следователно треба да се третира на поширока лингвистичка основа.

Според правилото на W. услов за појава на протеза е, вокалот зад резонантот да биде краток. Меѓутоа, во ἀνήρ, ἀρήγω, ἄημι вокалот е долг. Поради тоа W. во ἀνήρ и ἄημι гледа специјален развој, а ἀρήγω го смета за несигурен пример.

Услов за појава на протетски вокали според неговата теза е, исто така, вокалот зад резонантот да биде од преден ред: *e, i, a*. Меѓутоа има примери и на *o* и на *u*: ὀμόργυμι, ἐρωή, ὀρύσσω, ἐρθρός кои бараат опширни објасненија како дошло до протеза кај нив. W. реконструира долг развој кај ὀμόργυμι и наоѓа дека протетскиот вокал се развил при степенот *ἀμόργυμι; именката ἐρωή ја изведува од *res- > *reh-/ *rōh-, глаголот ὀρύσσω го поврзува со лат. *arvus* и докажува дека почетниот вокал *a* > *o*, поради следното *u*, бил во коренот, а исказува сомнение кон врската со лат. *runcō* и лет. *ruket* „копа“; ἐρθρός го остава без објаснение.

W. смета дека зборовите што почнувале со sR (μέλδομαι, νείφει, νευρά и др.) не можеле да развијат протетски вокал, но во ὀλισθάνω сепак допушта и протетски вокал, па глаголот го изведува од *sleidh- > *hleidh. > *leidh- > *oleidh-.

На прв поглед изгледа дека овде W. се доближува до ларингалистите, но разликата меѓу нив е голема. W. смета дека аспирираниот почетен R се дисимилира поради следната аспирира

$$hR > R \begin{matrix} e \\ i \text{ asp.} \\ a \end{matrix}$$

потоа од R пред *e, i, a* се развива протетски вокал

$$R > \text{əR} \begin{matrix} e \text{ RC} \\ i \text{ asp} \\ a \end{matrix}$$

додека ларингалистите сметаат дека протетскиот вокал е всушност вокализиран ларингал (h). Правилото кај W. е јасно формулирано, само што сите примери не му се потчинуваат безусловно.

Воврска со методот на W. треба посебно да се одбележи неговиот приод и начин на интерпретација на одделни прашања. Како и во неговите поранешни студии (особено во *Metrical Lengthening in Homer*), Edizioni dell'Ateneo, Roma 1969), така и овде, тој често прифаќа, или изгледа дека прифаќа, извесни предлози, дадени од други автори, како можни решенија, но не за да ги прими навистина, ами да ги отфрли со нови противдокази. Така, тој не пропушта да спомне и примери кои, според авторитетни лингвисти, содржат протетски вокал и таму каде што нема услови според неговата теза.

За илустрација ќе ја приведеме интерпретацијата на глаголот ὀλόπτω којшто е замен од Швицер за пример со протеза. Анализирајќи го овој глагол, W. ги поврзува гласите на Хесиџиј ὀλόπτειν· λεπίζειν, τίλλειν, κολάπτειν со ὀλουφεῖν· τίλλειν i διολουφεῖν· διατίλλειν, а водејќи сметка дека најстарите документирани форми од овој глагол се јавуваат прво во хеленистичката епоха, заклучува дека ὀλόπτω е поетска форма од поново време, образувана врз λέπω (или λόπος, одн. λόφος) и поради тоа смета дека не е типичен пример на протеза. Но сепак оди понатаму. Не одрекува дека протетски вокал може да се јави и во случаи со -ο- зад R, но тоа -ο- е во аблаутна степен $e \sim o$, како ἀλοῖτις, преку ἀλείπτω, ἀλοφή од ἀλείφω, ὄροφος од ἐρέφω и др. И во ὀλουφεῖν наоѓа такво алтернирање. За доказ ја приведува сугестијата на нашиот славеник проф. М. ГРОШЕЉ (Ж. А. IV, 1954, стр. 173), која е по зборовите на Н. Frisk (*Gr. etym. Wb.* 2, p. 382) 'sehr erwägenswert', дека ὀλουφεῖν е во врска со лат. *liber*, рус. *lub* од и.-е. *(e)ubh- и врз основа на оваа, според W. атрактивна, сугестија, го изведува следниов развој како возможен: *leubhō > *oleubhō > ἐλεύφω → ὀλουφός → ὀλουφεῖν.

*

W. се зафаќа со тешки проблеми кои бараат опширни критички студии, како на пр. за и.-е. ларингали, метричкото продолжување, протетските вокали и сл. На нив се запираше најистакнати филозоли од рангот на Вакернагел, Банвенист, Курилович, но досега не е најдено дефинитивно и наполно задоволително решение. W. не се двоуми смело пак да ги покрене овие проблеми и да постави уште многу други нови. Покрај сета сложеност, наместа и недоследност, во овие појави, тој наоѓа правилност и принципност. Вистина, при интерпретацијата на одделни примери тој секогаш не успева да не убеди макар што со сите сили настојува да сврти извесни факти во корист на неговата теза. Сепак мора да се признае дека младиот американски лингвист W. располага со голема ерудиција и поседува интуиција за внесување ред во, како се чини на прв поглед, безредното на јазични појави. Земена во целина, студијата за протетските вокали во грчкиот, иако ограничена само на случаите пред сонанти, претставува значаен прилог кон решавањето на овој извонредно тежок проблем.

П. Хр. Илиевски, Скопје.